

BOZKIR TÜRK KÜLTÜRÜNDE KUTLU YIŞ VE KU-TU

Engin GÜNGÖR*

Öz

Eski Çağ medeniyetlerinin birçoğu yaşam alanlarında karşılaştıkları ve kendileri açısından esrarengiz, güçlü veya olağanüstü olarak tanımladıkları varlıkları mitolojik birer unsur olarak görmüş ve onların birtakım gizli güçlere sahip olduğuna inanmışlardır. Çoğu halk inanışlarının bir ürünü olarak karşımıza çıkan bu mitolojik varlıkların, sahip oldukları güçler sayesinde insanlara iyilik yapabildikleri gibi kötülüklerinin de dokunabileceğine olan inanış ise bu Eski Çağ medeniyetleri arasında yaygın bir anlayış olarak yer almıştır. Dünyanın farklı coğrafyalarında Eski Çağlardan itibaren kadim bir millet olarak yer alan bozkır Türkleri de Kült olarak tanımlayabileceğimiz bu gizli güçlerin varlığına inanmışlar ve onlara saygı gösterme konusunda itinalı bir tavır sergilemişlerdir. Tarih sahnesine çıktıkları bozkır coğrafyasının doğal bir sonucu olarak konargöçer bir hayat süren Türkler için hayatlarının her alanında karşılaştıkları tabiat oluşumları ise mitolojik olarak kabul ettikleri varlıkların en önemlileri arasında yer almıştır. İşte bu çalışmanın ilk amacı Yer-su kültürleri içerisinde en önemlilerden kabul edilen Dağ ve Orman kültürlerinin beraber oluşturduğu Kutlu Yiş anlayışını ortaya koymaktır. Kutlu Yiş'in ve bu kutsal ormanlı dağlarda yaşadığına inanılan efsanevi Ku-tu hayvanının bozkır Türk kültüründeki yeri ve önemi ise çalışmamızın bir diğer amacıdır.

Anahtar kelimeler: Kutlu Yiş, Ku-tu, Kilen Keyik, Yer-su, Kült.

Blessed Forest And Ku-tu In Steppe Turkic Culture

Abstract

Many of the ancient civilizations saw the beings they encountered in their living spaces and described as mysterious, powerful or extraordinary for themselves as mythological elements and believed that they had some secret powers. The belief that these mythological beings, which we encounter as a product of most

Geliş Tarihi: 20 Nisan 2022 - Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2022.

Atf Bilgisi: Engin Güngör, "Bozkır Türk Kültüründe Kutlu Yiş ve Ku-Tu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 131, Sayı: 258, İstanbul 2022, s. 33-52, doi: 10.55773/tda.1106215.

* Dr., Yusuf Ziya Öner Fen Lisesi, Antalya-Türkiye, ezgungormez@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3951-8371.

folk beliefs, can do good to people as well as harm them, thanks to the powers they have, has taken place as a common understanding among these Ancient Age civilizations. Steppe Turks, who have been an ancient nation in different geographies of the world since ancient times, also believed in the existence of these secret powers that we can define as Cults and showed a careful attitude to respect them. For the Turks, who lead a nomadic life as a natural consequence of the steppe geography in which they stepped onto the stage of history, the natural formations they encountered in every aspect of their lives were among the most important of the beings they considered mythological. The first aim of this study is to reveal the concept of the Blessed Forest, which is formed together by the Mountain and Forest cults, which are considered to be the most important among the Earth-water cults. Another aim of our study is the place and importance of the Blessed Forest and the legendary Ku-tu animal, which is believed to live in these sacred forested mountains, in steppe Turkic culture.

Keywords: Blessed Forest, Ku-tu, Kilen Keyik, Earth-Water, Cult.

Giriş

Tarihte birçok kadim medeniyet varoluşu açıklayabilmek için çeşitli kozmolojiler ortaya koymuşlardır.¹ Çoğu yaşadıkları çevrenin etkisiyle ortaya çıkan bu mistik anlatılara sahip önemli medeniyetlerden biri de bozkır Türkleri olmuştur. Varoluşu açıklayabilmek gayesiyle doğada birlikte yaşadıkları varlıklara mistik anlamlar yükleyen bozkır Türkleri bunlardan özellikle tabiat kuvvetleri ve tabiatı meydana getiren unsurları kutsal olarak nitelemişlerdir. Gündelik hayatlarında mühim bir yeri olan ve inanişe göre gizli güçleri sayesinde iyilik ya da kötülük yapabilen bu varlıklar Türk mitolojisinde “Kült” yani yüce ve kutsal olarak kabul edilip olağanüstü güçleri olduğuna inanılan varlıklar şeklinde tanımlanmıştır.²

Bozkır Türklerinde kozmoloji “Dikotomi” denilen iki ilkeli sistem biçiminde şekillenmiştir. Bu ilkeye göre Evren; Gök ve Yer-su olmak üzere hem birbirini tamamlayan hem de birbirlerine zıt iki kutsal temel üzerine oturtulmuştur.³ Orhun kitabelerinde “Yär-sub”, eski Uygur Türkçesi sözlüklerinde ise “Yir-suw” şeklinde kaydedilen tabiat kuvvetleri inanişinden anlaşıldığı üzere bozkır Türkleri kâinatı mistik kuvvetlere sahip ruhlarla dolu bir âlem olarak algılamışlardır.⁴ Tonyukuk yazıtlarındaki kayıtlarda Umay’la beraber Göktürk ülkesinin düşmanlarını bertaraf ettikleri anlaşılan bu “Iduk” yani mukaddes ruhlar vatan korumasında üstlendikleri kutlu rolleri sayesinde Vatan kültü

¹ Kamil Şahin, Salih Toprak, “Türk Kültüründe Ağaç’ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 43, Cilt: 9, Nisan 2016, s. 1309.

² Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 80; Türklerdeki Kült tapma değil tanrısal olma anlamıyla değer verme, tanrı ile kullar arasında aracılık edebilme kudretine sahip olma anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Mehmet Emin Bars, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, *International Journal of Social Science*, Sayı: 27, 2014, s. 381/389.

³ Türklerde yalnızca gök değil yer de kutsal olarak kabul edilirdi. Bkz. Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, s. 591.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s. 42-45; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 298.

derecesine ulaşmışlardır.⁵ Kudretleriyle saygı duyulması ve ulaşılmaz bir nitelik kazanan Yer-su ruhları arasında özellikle “Kutlu Yiş” şeklinde isimlendirilen ormanlı yüksek dağlar heybetli görünüşleri sayesinde müstesna bir yer edinmişlerdir. Merkezîyetçi devlet anlayışıyla hareket eden Türkler, Hunlar zamanından itibaren -özellikle devletlerinin güçlü olduğu dönemlerde- hükümdarlarının ikamet yeri olarak algıladıkları bu Kutlu Yiş’leri Dünyanın da merkezi kabul etmişlerdir.⁶ Çalışmamızda üzerinde duracağımız ve Türkçe Ku-tu olarak isimlendirilen efsanevi hayvanlar da diğer hayvanların kralı olarak yalnızca bu kutsal mekanlarda bulunmuşlardır.

Özellikle belirtmek gerekmektedir ki bahsi geçen bu unsurlar bozkır Türk kültürüne ait kurgan buluntularındaki işlemlerde de sıklıkla yer almaktadır. Bunların en meşhurlarından biri olan ve tarihe “*Altın Elbiseli Adam*” olarak kaydedilen Genç Tigin’in borkünde yere alan işlemler bu duruma örnek teşkil etmektedir. Türk inanç sistemindeki hayat ağacı motifi, kuşlarla süslenmiş kutsal dağ manzarası motifi ve dağ keçisi motifleri Türk kültür tarihi açısından oldukça kıymetlidirler.⁷ Üstelik bu motifler sadece bu buluntularda değil başka buluntularda da mitolojik birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Nitekim ilk Türklerle atfedilen Han devri (MÖ II.-MS II. yüzyıllar) Kargalık mezarında kadın bir şamana ait altın taç bulunmuştur. Kutlu Dağ ve Kutlu Hayvanlar ile onlara binen bir Alp ya da Tanrı motiflerinin sergilendiği bu eser Türk kültüründeki Kutlu Dağ ve Kutlu Hayvan efsanelerini akla getirmektedir.⁹

1. Kutlu Yiş

Bozkır Türk kültüründe Kutlu Yiş olarak ifade edilen kutsal ormanlı dağları açıklayabilmek için öncelikle bu ormanları oluşturan ağaçların kültürdeki yerini anlamak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında insanlık tarihinin birçok döneminde ve muhtelif kültür çevrelerinde ağaç kültürüyle ilgili inanışların varlık gösterdiği gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Gölgesi, meyveleri, çiçekleri ve özellikle mevsimsel değişimleriyle her daim toplumların dikkatini çeken ağaçlar bu özellikleriyle Eski Çağ toplumları tarafından ruhların ve ilahların mekânı olarak kabul görmüşlerdir. Özellikle mevsimlere göre gösterdiği değişim onun canlı evrenin temsilcisi olduğu düşüncesini hafızalarda diri tutmuştur. Kış mevsiminin gelişile kuruyan fakat baharda yeniden yeşeren

⁵ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, 48.

⁶ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 19-26; Metin Özarslan, “Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü”, *Türkbilgi Dergisi*, 2003, s. 94.

⁷ Kemal Akishev, *Ancient Gold of Kazakhstan*, Didar Publishing Company, Almaty, 1983, s. 9-11; Batı Türk veya Türgiş devrine ait olduğu düşünülen Talas vadisindeki bir mezardan çıkarılan tunc kemer levhaları da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu eserlerde de bozkır Türk’ünün her fırsatta işlemekten vazgeçmediği ölümsüzlük otuyla birlikte dağ keçisi veya geyik motifli hayvan figürleri yer almaktadır. Bu eserlerde de geyikler alışılmış bir şekilde tepesinde bir çift kuş olan ağacın altında bazen tek başına bazen de çift olarak resmedilmiştir. Bkz. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1994, s. 86.

⁸ Mireli Seyidof, “Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında I”, *Çev. Yavuz Akpınar, Kardeş Edebiyatlar Dergisi*, Sayı 2, 1982, s. 32.

⁹ Esin, *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 40.

ağaçlar kendilerini yeniledikleri bu döngü sayesinde diriliş ve ebediliğin sembolü olarak kabul görmüşlerdir.¹⁰ Bu kabul onların oluşturduğu mekânların yani ormanların da güçlü ruhların merkezi olarak algılanması ve kutsal kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹¹ Bu nedendir ki bozkır Türkleri bazı dağ, kaya, pınar, göl ve ırmaklar gibi; ağaç ve ormanları da kutsal sayıp bunların sahipleri olan birer ruhu (*İye*) olduğuna inanmışlardır.¹² Yeryüzünde insanlarla birlikte olan bu yardımcı iyelerin Gök Tanrıya karşı sorumlu oldukları da bu inanış biçiminin bir parçasıdır.¹³ Ayrıca İslamiyet öncesi inanışlarındaki ölümden sonra gerçekleşecek olan diriliş ağaçların dirilişleri ile özdeşleştiren Türkler, ölümlerini yaprak dökümü (sonbahar) veya ağaçların yapraklanması (ilkbahar) dönemlerinde defnetmeyi uygun görmüşlerdir.¹⁴

Bozkır Türk kültürünün kaynaklarında genel olarak “*yıgaç*”¹⁵ şeklinde kaydedilen ve hayatın merkezinde yer alan ağaçlar; bereketi, varoluşu ve canlılığı temsil ederek mitolojik bir varlık şeklinde algılanmıştır. Dünya ya da Hayat Ağacı tanımlamasıyla kozmolojide¹⁶ de önemli bir yer edinen kutsal ağaç; güneşin batışını engelleme veya geciktirme, rüzgâr estirme veya durdurma, ay tutulmasını engelleme ya da onu kurtarma ve yağmur yağdırma gibi doğa olaylarına etki edilen törenlerde yer almıştır. Ayrıca yine bu kozmik ağaçlar Tanrıyla iletişim kurmak, kötü ruhları kovmak ve bereketi artırmak gibi vazifelerinin yanında¹⁷ bilgeliği ve gençliği de temsil etmişlerdir.¹⁸

Şunu da belirtmek gerekmektedir ki bozkır Türkleri çevrelerinde karşılaştıkları her ağacı kutsal kabul etmemişlerdir. Onların özellikle koruyucu ruh¹⁹ vasfına sahip olan en ünlü kutsal ağaçları kayın olmakla beraber bazen çam, sedir, ardıç ve çınar gibi meyvesiz, ulu, açık renkli, derin gölgeli ve iri ağaçlara da çeşitli

¹⁰ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 298-299.

¹¹ Hikmet Tanyu, “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1976, s. 129; “Ağaç” İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, 1988, s. 456

¹² İnan, “Hurafeler ve Menşeleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Batıl İnanışlar Serisi I)*, Nur Matbaası, Ankara, 1962, s. 39.

¹³ Abdulkadir Kıyak, “Geleneksel Türk Dininde Ağaç Kültü-Elazığ Örneği-”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2011, s. 94.

¹⁴ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 27.

¹⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ü Lugat-it-Türk*, Cilt I/II/III, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985; Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2005, b. 1428/2455/4522.

¹⁶ Türk Mitolojisinde Dünya Ağacı inanışıyla Evrenin merkezini temsil eden ve üç dünyayı bir eksen gibi tutarak dini ritüel ve kutlamalarda önemli bir yer edinen kutsal ağaç motifi, üç katmanlı dünyayı birleştirerek kozmolojide önemli bir yer edinmiştir. Kutsal Dünya Ağacı inanışa göre kökyle yeraltı dünyasını, gövdesiyle orta dünyayı, dalı ve yapraklarıyla ise yukarı dünyayı temsil etmiştir. Nitekim Altay ve Yakutlara göre Tanrı Bay Ülgen de bu kozmik ağaçların en büyüğünün tepesinde oturmaktadır. Bkz. Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, s. 187.

¹⁷ Pervin Ergun, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 2004, s. 17-66.

¹⁸ Kıyak, “Geleneksel Türk Dininde Ağaç Kültü-Elazığ Örneği-”, s. 93.

¹⁹ Eski Türklerin inanışları açısından kendilerini, yeni doğan çocuğu ruhunu, hayvanlarını ve yiyeceklerini kötü ruhlara ve olaylara karşı koruyan ayrıca yeni evlenenlerin evliliklerinin uğurlu olmasını sağlayan yine bu kutsal Dünya Ağacı'nın kendi iradesidir. Bkz. Ergun, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, s. 196.

kutsiyetler yüklemişlerdir. Türk sanatında genel olarak Altın Elbiseli Adam'ın borkünde²⁰ olduğu gibi dağ başında ve yalnız bir şekilde resmedilen²¹ kutsal ağaçlara Hun döneminden itibaren tapınma geleneği olduğu bilinmektedir.²²

Bozkır Türk inanç sisteminde mühim bir yer edinen Şamanizm'de de kutsal ulu ağaç motifinin sıklıkla yer aldığı görmekteyiz. Merkez ve Kuzey Asya halklarında şamanlara inanan insanların dua etmek için önlerine kayın dalı koymaları ve şaman seçimi yapılan ayinlerde ayin yerine kökleriyle sökülen kayın ağacını dikmeleri bu kültürdeki kutsal ağaç motifi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.²³ Altaylıların yaradılışla ilgili efsanelerine bakıldığı vakit ilk insanın yaradılışına sunmuş olduğu katkı ile Tanrısal bir vasıf elde eden kutsal ağaçların Tanrı ile ilişkilerinde insanlara yardımcı olan şaman ayinlerinde,²⁴ onların aletlerinde,²⁵ hatta dünyaya gelişleri ile ilgili efsanelerde²⁶ yer alması şaşırtıcı bir durum değildir.

Altaylıların yaradılışla ilgili efsanelerine,²⁷ Oğuz destanlarına²⁸ ve Uygur

²⁰ Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında II", s. 36-37.

²¹ Istvan Erdelyi, "The Art of The Avars (Avar Sanatı)", *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, Cilt 2, 1972, s. 110.

²² Ergun, "Türk Kültüründe Ağaç Kültü", s. 196.

²³ Çulpan Zaripova Çetin, "Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın Ağacı", *Turkish Studies*, Vol. 4/3, 2009, s. 585.

²⁴ Ünver Günay, Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Lâcın Yayınları, İstanbul, 1988, s. 55; Nitekim şamanlarının her birinin "Turuu" adında bir ağacı olan Yakutlarda gençlerden biri şaman olmaya karar verince hemen bir ağaç diker ki bu ağaç büyüdükçe onun da rütbesi artardı. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 105; *Şamanlar yapacakları ayinler esnasında Tanrı ile görüşmelerini bu Kozmik Ağacı kullanarak gerçekleştirdiler. Buna göre Türkistan Şamanizm'inde şamanın seçtiği ulu bir ağaca yedi veya dokuz kertik açılırdı. Bu kertikler Tanrının mekânına kadar uzanan kutsal ağacın yedi veya dokuz dalını temsil ederdi ki şaman bunlara basarak tırmanırken göğe çıkıp indiğini ve orada Tanrı ile görüştüğünü ilan ederdi. Bkz. Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2017, s.56.*

²⁵ Bu şamanların davullarının kasnak ve tokmaklarında genellikle Dünya Ağacına işaret eden, kutsal saydıkları kayın ve sedir ağaçları kullanılırdı. Bkz. Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 81.

²⁶ Şamanların dünyaya gelişleri ile ilgili Yakut efsanelerinde bu ağaçlar önemli rol almışlardır. Efsaneye göre; doğumları kuzeyde gerçekleşen şamanlar orada dallarında yuvalar taşıyan ulu bir çam ağacında yuvalanırlardı. Rütbelere göre büyük şamanların en üst dallarında, orta sınıftakilerin orta dallarında, en küçüklerin ise en alt dallarında yer aldığı bu kutsal ulu ağaç motifi alışılmamış bir şekilde bozkır Türk kültüründeki yalnız ulu ağacı anımsatmaktadır. Bkz. Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 59-60; Ayrıca ağaçtan geldiklerine inanan Yakut şamanlarının her birinin dünyadayken bir ağacı da bulunurdu. Dünyada bir insan doğunca şamanlığa geçişlerinde kapılarına diktikleri ve Tanrının çocuklarının dalları arasında himaye edildiğine inandıkları bu ağaçlardan bir ruh uçar ve o ruh o insana can verirdi. Şamanlar bu ağaçlarla öyle özdeşleşmişlerdir ki onlar ölünce ağaçları da kesilirdi. Bkz. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 120.

²⁷ Altaylıların yaradılışla ilgili efsanelerine bakıldığı vakit orada da kutsal ağaç motifinin yaradılışta aldığı rolü çok net bir şekilde görürüz. Efsaneye göre ilk insanlar bir ağaç dalında meyve gibi bitmişlerdir. Bozkır Türklerinin yaradılış mitlerine göre su ve yerden sonra üçüncü sırada yaratılan ve bu nedenle kutsallık atfedilen ağaçlar Tanrının isteği ile bizzat insanın yaratılışında aktif rol almışlardır. Konuyla ilgili efsaneler; evvelce var olan sudan sonra toprağı yaratan Tanrının yer üzerinde yarattığı dalsız budaksız ağaçtan hoşlanmayıp önce onun üzerinde dokuz dal bitirdiğini sonra da bu dokuz dalın kökünden dokuz kişi türetilip dokuz ulusu böyle yarattığını anlatır. Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 14-15.

²⁸ Dokuz Oğuz destanında da ağaca inen bir ışık sayesinde ağacın karnı şişmiş dokuz ay sonra ağaçtan açılan bir kapıdan çıkan erkek çocuklara bu kutlu ağaç analık etmiştir. Bkz. Ziya Gökalp,

rivayetlerindeki²⁹ hakan soyunun ortaya çıkışı ile ilgili anlatılara bakıldığı vakit kutsal ağaç motifinin ilk insanın yaratılışında aktif bir rol oynadığı *görül-mektedir*. Yine İslami dönemi içeren bir eser olsa da bozkır Türk kültürüne ait inanışları net bir şekilde tespit ettiğimiz Dede Korkut Hikayelerindeki kahramanların ya da Türk boylarının sıklıkla cetlerini dayandırdığı³⁰ kutsal ağaçlar *Türk* mitolojisinde Dünya'yı dalları üzerinde tutan ve onun gelişimini sağlayan bir kudrete sahiptir.³¹ Ayrıca bu efsanevi varlıklar Dünya'nın eksenini ve direği olarak gök kubbeyi delip geçer, kutup yıldızına kadar *çıkarak* semanın en üst katında bulunan Tanrı Ülgen'in mekanına uzanırlardı.³²

Tanrı'nın Dünya ile insanları idare ettiği mekân kabul edilen cennete ulaşan kutsal ağaçlar,³³ zamanla bozkır Türklerinin hayal dünyasında Tanrı'nın somut bir görüntüsü olarak da algılanmaya başlamıştır. Bu haliyle bir Tanrı olarak kabul edilmeyen fakat vasıflarıyla tanrısallık kazanan kutsal ağaçlar, dağ ruhu ve hakanla birlikte Tanrı'nın yeryüzündeki yansımaları olmuşlardır. Bu sebeptendir ki kutsal ağaç motifleri artık bozkır Türk mitolojinde Tanrı'nın Dünyadaki sembolü haline gelmiştir.³⁴ Nitekim Divan-ü Lügat-it-Türk'te Tanrı anlamında kullanılan "*Tengri*"³⁵ sözcüğünün aynı zamanda büyük bir dağ ya da ağaç gibi göze ulu görünen şeyleri de tanımladığı düşünülürse ağaca yüklenen tanrısallık daha doğru anlaşılabilir olacaktır. Bu durum bize bozkır Türklerinin bazı zamanlarda ölümlerini kutsal kabul ettikleri ağaçların tepelerine bırakma sebebinin açıklar niteliktedir. Özellikle kut sahibi beylerinin cesetlerini kutsal ağaçların dallarına ya da dibine defnetmeyi tercih eden Şor

Türk Uygurluk Tarihi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991, s.61; Oğuz Kağanla ilgili efsanelerde Türklerin ağaçtan geldikleri hakkındaki inanışlarını pekiştirir niteliktedir. Nitekim Oğuz Kağan'ın ikinci karısının bir ağaç kovuğundan doğduğu efsanesi ile Kıpçakların ağaçtan türediklerine dair inanışlar bu destanda ağaç kültürüne yönelik kuvvetli vurgulamalardır. Bkz. W. Bang, G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s.15-23.

²⁹ Uyur rivayetlerinde de ağaç hakan ve onun soyunu temsil etmiştir. Rivayete göre Buğu Hakan ve kardeşleri iki ağaç arasında yerde yükselen ve tepesine bir ışık düşen höyüğün yarılması ile dünyaya gelmişler ve ağaçların çocukları sayılmışlardır. Çocuklar bu yüzden ağaçlara ve onları yeşerten toprağa saygı duymuşlar sonra da aralarından en küçük olan Buğu Uygurlara hakan seçilmiştir. Bkz. Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman (Orta Asya'nın Antik Dinleri)*, Hil Yayınları, İstanbul, 2010, s. 69.

³⁰ Dede Korkut Hikayelerinde de efsanevi kahramanların ya da Türk boylarının sıklıkla cetlerini kutsal ağaç motiflerine dayandırdığı görülmektedir. Örneğin; Tepegözü yenen meşhur kahramanımız Basat'ın onunla konuşurken; "*Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan*" şeklindeki ifadeleri ile yine Beyrek'in Kazan beye soylamasında kullandığı; "*ak-kavağın budağından yargayuban geçmişsin*" şeklindeki ifadeler kutsal ağaç kültürüne işaret etmektedir. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973, s. CCXCIV-CCXCV.

³¹ Uno Holmberg, *The Mythology Of All Races*, Vol. IV, Cooper Square Publishers, New York, 1964, s. 337.

³² Jean-Paul Roux, "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, İstanbul, 1972, s. 77.

³³ Abakan Tatarlarının efsanelerinde Dünya'nın tam ortasında bulunan demir bir dağ üzerindeki yedi dallı beyaz kayın ağacı Tanrıya ulaşan cinsten olup kutsal ağaçlardandır. Bkz. Mehibe Şahbaz, "Türk İnanç ve Düşünce Sisteminde Servi/Selvi ve Kayın Ağacının Yeri ve Önemi", *II. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi*, 9-11 Şubat 2018, s. 351.

³⁴ Kutsal ağaçların vasıfları için bkz. Metin Ergun, "Türk Ağaç Kültü İnanıcının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları", *Bellekten*, Cilt. 46, Sayı. I, 1998, s.72-73.

³⁵ Kaşgarlı, *Divan-ü Lugat-it-Türk*, Cilt. III, s. 377.

Türkleri bu ağaçların ölenlerin ruhunu Tanrı katına çıkaracak kudrete sahip olduğuna inanmışlardır.³⁶ Zaten onların inanışlarına göre Tanrı mekânı olan cennete kadar ulaşabilen kutsal ağaçlar onların en kutlu ölüleri olan beylerini de cennete ulaştıracak kudrettedirler.

Şaman dualarında³⁷ ve Türk destanlarında³⁸ mitolojik bir varlık olarak kabul edilip Tanrı ağacı³⁹ olarak sayıldığından dolayı kendisinden övgü dolu sözlerle bahsedilen ve kansız kurbanlar adanan⁴⁰ kutsal ağaç (kayın), inanışa göre Tanrı Ülgen ve Umay Ana'yla birlikte gökten inmiştir. Bu nedenle üzerine yıldırım dahi düşmeyeceğine inanılmıştır.⁴¹ Umay Ana'nın kendisine verdiği ana kutundan kaynaklı kesilmesi yasaklanmış⁴² ayrıca insanlara fayda sağlayacağı düşünülmüş ve medet umulan bir varlık olarak kabul edilmiştir.⁴³

³⁶ Şor kahramanlık destanları onların efsanevi kahramanlarının altın çam tepesine bırakıldığından bahsetmiştir. Destanlarda geçen en önemli efsanevi kahramanlardan Altın Çiltus efsanesinde verilen şu örnek; “*Altın Çiltus'ın ölü bedenini, Altın eyerden indirip, Altın tabut yontup... Altın çamın tepesine... Braktıklarında*” duruma açıklık getirmektedir. Bkz. Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 90/268/298/326.

³⁷ Abakan Şaman dualarında kayın ağacından bahsedilirken; “*Altın yapraklı mübarek kayın, Serin gölgeli mukaddes kayın, Dokuz köklü, altın yapraklı mübarek kayın...*” şeklindeki ifadelere sıklıkla başvurulduğu görülmektedir. Bkz. Wilhelm Radloff, Andrey Viktoroviç Anohin, “Şaman Dua ve İlahileri”, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 437-438.

³⁸ Türk kültür tarihi açısından oldukça kıymetli bilgiler elde ettiğimiz Maaday-Kara destanında mitolojik bir varlık olarak kabul edilen Dünya Ağacı tarif edilirken; “*Aya doğru eğilmiş bu yanından altın yapraklar dökülen, Güneşe doğru eğilmiş bu yanından gümüş yapraklar dökülen...*” şeklinde övgü dolu ifadeler yer almaktadır. Bkz. Salahaddin Bekki, *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yayınevi, Elazığ, 2007, s. 207.

³⁹ Tanrı'nın ağacı sayılan Kayın Türk kültürünün ve mitolojisinin en önemli ağacıdır. Bu ağaç iyi ve koruyucu ruhların yeryüzüne inme yoludur. Örneğin, kadınların ve çocukların koruyucu ruhu Umay, Tanrı'nın emriyle yeryüzüne indiğinde yanında iki kayın ağacı getirmiştir. Bkz. Ergun, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, 2004, s. 196-197.

⁴⁰ Bozkır Türk boylarının tamamında görülen dallara bez bağlama geleneği de bu ulu kayın ağacına yapıldı. Kansız kurban olarak nitelendirilebileceğimiz bu uygulamada bağlanan bezler sıradan bezler olarak görülmeyp bağlayan kişinin vücudunun bir parçası olarak kabul edilirler. Bkz. Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Söleni*, Ankara, Nisan 2007, s.3; İdil Türk boylarının geleneklerini taşıyan Kreşin Tatarlarında var olan ve Kayın Bayramı olarak adlandırılan törende gençlerin kayın ağaçlarına yazma, mendil ve havlu gibi kumaşlar bağlaması aynı geleneğin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Çetin, “Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın Ağacı”, s. 585-587; Ağaçtan geldiklerine inanan Türklerin vücutlarının bir parçası olarak kabul ettikleri bu bezleri onlara sunmasını belki bir öze dönüşün belki de insanla ağaç arasında olan güçlü bağın bir sembolü olarak yorumlamak gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığı vakit Göktürk kağan soyunun sülalelerini ağaca benzetmesi bu birliğin net bir tezahürüdür. İnanışa göre ruhu olan bu ağacın kökü ve gövdesi büyük olanlar iken, gençler ise dalları ve yaprakları gibiydi. Oluşturulan bu ağaç ise kardeşlerin birbirine dost olduğu ahenkli bir boyu temsil etmekteydi. Bkz. Muharrem Kaya, *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 58; Esin, “Ötüken Yiş (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)”, *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 160.

⁴¹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt. II, s. 608-09.

⁴² Ergun, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, s. 196.

⁴³ Başkurtlar “*Bay Kayın*” olarak adlandırdıkları ulu kayın ağaçlarını mübarek sayıp, kurbanlarını bu ağaçların yanında keserek yağmur dualarını da burada yapmışlardır. Bkz. İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 276; Çocukları olamayan Yakut kadını ise bu ağaçların önlerine gelerek dua edip çocuk dilemişlerdir. Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 64; Dostluk antlarının da bu ağaçlar huzurunda yapıldığı Yakutlarda, özellikle aralarından biri uzun bir yolculuğa çıkacaksa kalacak olan kişi ulu ağaca tırmanıp dallarından keser böylece bu ağaç ömür

Kutsal ağaç inancının tarihi köklerine bakıldığı vakit onun Türk kültüründe tarih öncesi devirlere kadar dayanan Orman Kültü ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ormanın bir iyesi yani sahibi ve ruhu olduğuna inanan bozkır Türkleri bu ruhtan çekindikleri için ona saygı göstermekte kusur etmemişlerdir.⁴⁴ Baharda yapılan büyük törenler kutsal orman kültürünü ve ona yüklenen anlamı net bir şekilde göstermektedir. Bu tören esnasında kutsal kabul ettikleri korular etrafında at yarışları düzenleyip kurbanlar kesen Türklerden olan Tabgaçlar karaağaç dedikleri ağaçları büyük hakanlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Onların inancına göre karaağaçtan oluşan kutsal ormanlar hükümdarlarının ya da hanedan üyelerinin gömüldüğü yerde kendiliğinden oluşur,⁴⁵ belki de onların ormanlarına kutsallık ve ruh katan unsur bu inanışla ilgilidir. Nitekim Türklerin Atalar Kültü icabı ölmüş atalarının dahi kendi aileleri üzerinde koruyucu bir ruha sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla onların en kudretli ölüleri diyebileceğimiz hükümdarların mezarlarının bulunduğu alanlarda kendiliğinden oluşan koruyucu ruha sahip kutsal ormanlar belki de inanışa göre orada yatan kutsal ölülerin ruhlarından bu gücü almaktadır.

Bozkır Türk kültüründe kutsal ağaç (orman) ruhuyla birlikte Kutlu Yış'ı oluşturan diğeri bir unsur da kutsal Dağ Kültü olmuştur. Diğeri birçok Eski Çağ medeniyetinde⁴⁶ olduğu gibi Türklerde de dağlar mitolojik varlıklar olarak kabul edilmiştir. Coğrafyalarında sıklıkla rastladıkları dağların heybetleri ve yüksekliklerinden oldukça etkilenen bozkır Türkleri bu doğa oluşumlarını saygı duyulması kutsal varlıklar olarak tanımlamışlardır ki bu inanış Türk kültüründe hem çok eski hem de yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürlerinde doğa olayları ve kozmik cisimleri "Animizm"⁴⁷ (canlandırıcılık) anlayışıyla yorumlayan Türkler, bunlardan özellikle dağ gibi

boyu ikisinin dostluğunun nişanesi olarak kabul edilirdi. Bkz. Baldick, *Hayvan ve Şaman (Orta Asya'nın Antik Dinleri)*, s. 83.

⁴⁴ Örneğin; Altayların kuzeyinde yaşayan ve en yaşlı kayın ağacının altında bahar ayini yapıp, her insana ait bir ağaç olduğuna inanan ve hatta insanın yaşamı ile ağacın yaşamının birbirine bağlı olduğu düşünüp insan ölünce ona ait ağacın da öleceğine inanan Şor Türkleri ormana avlanmaya giderken çok saygılı olurlar, temizlenirler, yalan ve kötü söz söylemezler hatta cinsi ilişkide bulunmazlardı. Dokuz orman ruhu olduğuna inanan Yakutlar da mukaddes kabul ettikleri bu ruhlarla iyi ilişkiler kurmak isterlerdi. Bkz. Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, s. 186; Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, s. 257; Orman ruhunu ak saçlı saygı duyulması bir ihtiyaç olarak tasavvur eden Sibiry topluluklarında bu ruhun ormanın derinliklerinde haykırmak, ağlamak ve kahkaha atmak suretiyle çeşitli sesler çıkarabildiğine inanılmıştır. Ayrıca bu kutsal ruhun yabani hayvanlar üzerinde de hâkim olduğu kabul edilmiştir. Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt. II, s. 621; Sadettin Buluç, "Şaman ve Şamanizm", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 328-329.

⁴⁵ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 80-81.

⁴⁶ Evrensel bir nitelik taşıyan dağ kültürü anlayışı gereği onlara yüklenen kutsiyet sadece Türklerde değil çok eski çağlardan itibaren birçok medeniyette vücut bulmuştur. Nitekim bu inanış gereği Yahudiler Sina, Araplar Arafat, Yunanlar Olimpos, Hititler Himalaya, Moğollar ise Burhan-Kaldun dağlarını kutsal kabul etmişler. Bkz. İnan, *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 253.

⁴⁷ Evrendeki canlı veya cansız bütün varlıkların bir ruhu olduğuna inanmak. Şaman inancına göre bütün dünya bu ruhlarla doludur. Bu inanışta dağlar, göller, ırmaklar vs. sadece yer adı değil aynı zamanda konuşan, duyan, evlenen, çocuk çocuk sahibi olan varlıklardır. Bkz. Fuat Bozkurt, *Türklerin Dini*, Cem Basımevi, İstanbul, 1995, s. 32.

güçlü olanlarını ataları ile ilişkilendirmiş ve birçok Türk boyu cetlerini kutlu bildikleri bu varlıklara dayandırmıştır. Heybetleri kadar yalnızlıklarıyla da ün yapmış bu kutsal dağların Altın Elbiseli Adam'ın borkünde gerek üzerindeki aslan motifleri ile gerekse de boş zirveler şeklinde yer alması onların Türk kültüründeki yerini işaret etmesi açısından oldukça kıymetlidir.⁴⁸

Bahsi geçen animist anlayışla saygı duydukları ulu dağları kişileştiren ve kutsallaştıran bozkır Türkleri onlara han ve ata gibi unvanları da bu anlayışla vermişlerdir.⁴⁹ Özellikle Altay (Kin-şan)⁵⁰ dağları bölgesindeki Türkler bu varlıkların tıpkı benzettikleri insanlar gibi öfkelenebileceğine ve merhamet gösterebileceğine inanmışlardır. Bu nedenle hiddetinden korktukları dağlar hakkında kötü söz söylemeyip medet dahi ummuşlardır.⁵¹ Bir nevi kutsal bir otorite kabul ettikleri dağlar bozkır Türkü'nün hayatının her alanında öyle yer edinmiştir ki, Şor Türklerinin şamanları davul yapma emrini veya ihamını dahi Mustag (Buzdağ) denilen dağdan almışlardır.⁵²

Türk mitolojisinde dağların arasından en yüksek olanları dikeyliklerinin kendilerine verdiği güçle evrenin merkezi olarak kabul görmüştür. Gök Tanrıya en yakın oluşları⁵³ ve ona destek olan konumları ise yüksek dağları hem gizemli hem de erişilmez bir pozisyona ulaştırmıştır.⁵⁴ Bu minvalden bakıldığında tarihin farklı ya da aynı zaman diliminde muhtelif coğrafyalarda hayat süren Türkler buldukları topraklarda mutlak suretle kendilerine kutsal bir dağ bulmuşlardır. Buldukları kutsal dağlarla ormanların ruhlarını birbirinden asla ayırmayan bozkır Türkleri için en ünlü ormanlı dağlar ise her daim Ötüken olmuştur.⁵⁵ Bu anlamda Türkler tarafından ormanlı dağların en kud-

⁴⁸ Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında I", s. 32/36.

⁴⁹ Kutsiyet yükledikleri varlıkların bir ruhu olduğuna inandığını daha önce belirttiğimiz bozkır Türkleri kişileştirdikleri ruhlardan olan dağlara; mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan gibi anlamlara gelen Han Tanrı, Buztağata, Iduk, Art, Kuttağ gibi isimleri bu sebeple vermişlerdir. Bkz. Erol Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 263.

⁵⁰ Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, s. 14.

⁵¹ Altaylı Türklerin Abu-Kaan dedikleri dağa yakarışlarında geçen şu ifadeler; "Sümer Ulan Dağım, Süt Köl'üm, Sümer Dağım! Altın hükümünü versin, Ağaran başıma rahat versin..." veya "Ey ayın dolanmadığı altın dağ... Kutsal büyük dağım... Neslin Tükenmemesi için çocuk ver... Güttüğümüz sürülere bereket ver..." şeklindeki ifadeler bahsi geçen duruma örnek teşkil etmektedir. Yine özellikle Altaylı Türkler rahmet ve merhamet diledikleri kutsal dağlardan istekte bulunurken, kendileri açısından hayırlı bir karar vermesi ve bu yönde verilecek kararın kıymetini ifade etmek için dualarında; "Altın yargı ayladıp pereri kandiy? (Altın yargı versen ne olur?)" şeklindeki ifadeleri sıklıkla kullanmışlardır. Bkz. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Konya, 2006, s. 16/90/93-94.

⁵² Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt. II, s. 29.

⁵³ Altay şamanlığındaki efsaneye göre Dünya bir sürü katlardan oluşmaktadır. İnanca göre on yedi kattan oluşan göğün on altıncı katında bulunan Bay Ülgen bu kısımda altın bir dağ üzerinde yaşamaktadır. Burada bulunarak ayın, gökyüzünün, gökkuşağının ve ateşin yaratıcısı olan Bay Ülgen ayrıca gök cisimlerini hareketlendiren, gök gürültüsü ve yıldırımın yaratıcı, tanrı tükürüğü olarak kabul edilen yağmurları yağdıran iyilik ilahıdır. Bkz. Eliade, *Dinler Tarihinin Giriş*, s. 87-88.

⁵⁴ Roux, "Dağ Kozmik Eksen (Türkler ve Moğollar)", *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü: Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda*, Cilt 1, Türkçe Çeviri ed. Levent Yılmaz, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 246.

⁵⁵ İnan, *Makaleler ve İncelemeler II*, s. 253.

retlisi kabul edilen Ötüken, yeryüzünün merkezinde yer alan ve Dünya'nın eksenini oluşturduğuna inanılan kutsal dağlar arasında ruhu için kurban kesilen yegâne mekândır. Ayrıca Türkler atalarının kutsal mağaralarının⁵⁶ burada olduğuna ve ölen hükümdarlarının ruhlarının burada ikamet ettiğine inanmışlardır.⁵⁷

Eski Türk inanışına göre Yer-su ruhlarının en meşhurlarından olup iyi ruhlar sınıfında yer alan dağ ruhları; hayvanların çoğalması, sağlıklı yaşam ve insanların kötülüklerden korunmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında topluma birçok fayda sağlayan ve koruyucu yönü ile Türk kültürüne ait efsanelerde sıklıkla karşımıza çıkan kutsal dağlar,⁵⁸ bazen bu gizemli ve ulaşılmaz yönleriyle hükümdarlıkların merkezi olarak bazen de heybetleri ve göğe yakınlıklarıyla kudretin timsali olarak Türk kültüründe her daim dini nitelik taşımışlardır.⁵⁹

Daha önce de ifade edildiği gibi bozkır Türkleri önem atfettikleri dağ kültürünü orman (ağaç) kültüründen hiç ayrı tutmamışlardır.⁶⁰ Açıkçası Gök Tanrı'nın sıfatlarını sembolize eden ve Tanrı kutunu taşıyan ağaçlar buldukları yüksek dağ zirvelerini ve çevresini de kutsallaştırmışlardır.⁶¹ Ötüken ve Karakum gibi bu ormanlı kutsal dağların Türkçe Kutlu Yış ya da Altun Yış (Ormanlı Altın Dağ) olarak adlandırılmaları bu sebeptedir.⁶²

Türk kültüründe "yış, tayga, koru ve bük" şeklinde ifade edilen bu ormanlı dağlar tepelerinde Tanrıların bulunduğu bu sebeple de bolluk, bereket ve düzenin hâkim olduğu coğrafyalardır. Kutlu hükümdarların Tanrının birer temsilcisi olarak ve Türk kültürünün vazgeçilmez geleneklerinden Orun ile Ülüş

⁵⁶ Türkler tarafından ecdat veya yaradılış mağaraları olarak da anılan bu mağaralar kutsal kabul edilirdi. Türk kağanları yılın belirli zamanlarında soylular ile buraya gelerek kurban sunar ve ritüellerini gerçekleştirirdi. Bkz. Denis Sinor, "(Kök) Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı", Çev. Talat Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, DrI. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 397-398/421-422.

⁵⁷ Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınevi, Ankara, 2011, s. 62; Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 18-19.

⁵⁸ Bir türeyiş değil ama nerdeyse yok oluşa sebep olacak büyük bir felaketten sonra yeniden tarih sahnesine çıkışın vurgulandığı Ergenekon Destanı konuyu örneklendirmek açısından önem arz etmektedir. Efsanede geçen kutsal demir dağ adeta yeniden varoluşta başrol oynamıştır. Esasen Türklerin kutsal kabul ettikleri dağlara yükledikleri koruyucu vasfı bu efsanede bahsi geçen demir dağ üstlenmiş ve adeta yok olmak üzere olan Türk boyu yeniden hayat bulmuştur. Efsane özetle şu şekildedir; "Mağlup edilen boylardan iki kadın ve iki erkekten başka kimse kalmamıştı. Bu iki ev halkı da gelir bizi öldürürler diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp saklanmışlardı. Etrafı dağlarla çevrili bu verimli ovanın bin bir güçlkle çıkılacak bir geçidi vardı... "Sarp dağ belı, geçidi" manasında Ergenekon denilen bu dağların arasında sıkışarak çoğalmaya başlayan halk artık burada yaşayamaz hale geldi. Hepsi bir araya gelerek dar geçitten nasıl geçeceğini düşündü. Geçitte bulunan demir madenini eritmeye karar verdiler. Bolca odunlar, kömürler toplayıp büyükçe körükler yaptılar. En sonunda dağı eriterek dışarı çıktılar, bu sırada çokça demir elde ettiler. Bu boyların her biri bozkıra yayılıp, yerleştiler". Bkz. Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 208-209.

⁵⁹ Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s. 34.

⁶⁰ Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında I", s. 36.

⁶¹ Ergun, "Türk Kültüründe Ağaç Kültü", s. 195.

⁶² Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London, 1972, s. 976; Kaşgarlı, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Cilt. III, s. 4/143.

gereği⁶³ otağlarını kurdurduğu bu mekanlar devletin merkezi, tahtın ve iktidarın da sembolü niteliğindedirler. Devletin kutu ve bekası açısından son derece önemli olan Kutlu Yışlar'ın bu önemi Orhun Kitabelerindeki nasihatlerde net bir şekilde ortaya konmaktadır. Kitabeye göre; Türk milleti eğer Ötüken Yış'ı terk etmeyip burada oturmaya devam ederse güçlü ve refah bir devlete sahip olacakken tersi durumunda milletin yok olacağı, kızların cariyeye, erkeklerin ise köle olacağı ısrarlı bir şekilde vurgulanmıştır.⁶⁴ Bu konularından mütevellit Yeryüzünün de merkezi şeklinde algılanan ve etrafında Güneş ile Ay'ın dolandığına inanılan kutlu Yışlar⁶⁵ Uygur resimlerinde de sıklıkla tasvir edilmiştir. Resimlerde yer alan Meru ismindeki ormanlı dağın yanında Türkçe "Ol temürci" diye ifade edilen iki figürden anlaşıldığı kadarıyla Göktürk hanedan üyeleri de diğer güçlü Türk boylarının hanedan üyeleri gibi Altun Yış'ta yaşamışlardır. Batı Türk Kağanlığının hüküm sürdüğü Ak Dağ da kaynaklarda aynı isimle anılmıştır.⁶⁶

Bozkır Türk geleneğinde Tanrının yeryüzündeki temsilcisi hükümdarların merkezi olarak kabul edilen Kutlu Yışlar İskitler ve Hunlar döneminde Gök Tanrıya yapılacak büyük at kurbanı merasimlerinin vazgeçilmez mekânları olmuşlardır. Nitekim Bozkır Türkleri bir vesile ile dini törenler düzenleyip ayinler yapmayı ve bu ayinler esnasında Gök Tanrı ve çeşitli ruhlar için kanlı ve kansız kurban sunmayı gelenekleri haline getirmişlerdir. Bu ayinler Gök Tanrı haricinde ata kabul ettikleri dağlar ve savaş mabutları için de düzenlenmiştir.⁶⁷ Hunlar gibi To-palar, Kargılar ve Göktürkler de kutsal kabul ettikleri ağaçların altında ayinler yapmışlardır.⁶⁸ Esasen Gök ile Yer-su'yu birleştirdiğine inanılan dağlar ve ağaçlar bu kutsal vazifeleri nedeniyle her daim yapılan ayinlerin merkezi olmuşlardır. Ayinleri icra ederek tahta çıkan yeni hükümdar ise kendi sülalesinin mukaddes korusunu yaratmak için ayin yeri olan kutlu dağlara ağaç dikmiş⁶⁹ böylece Kutlu Yışlar meydana çıkmıştır.

Gök Tanrı ve savaş mabudu olarak kabul etikleri *kingrakların* (kılıç) şahitliğinde ant içerek birbirlerine sadakat sözü veren⁷⁰ bozkır Türkleri için bu kutlu mekânların bir başka önemli özelliği de hanedan üyeleri gibi nüfuzlu

⁶³ Bozkır Türk kültüründe Orun daha çok taht için Ülüş ise pay veya hisse için kullanılmıştır. Bkz. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 233/153.

⁶⁴ Ergun, "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü", *Milli Folklor*, Sayı. 87, 2010, s. 115/116.

⁶⁵ Çin kaynakları Tu-kin-şan olarak andıkları Ötüken dağını, Göktürk ve Hun hükümdarların her daim otağlarını kurdıkları bir merkez şeklinde kullandıklarından bahsediler. Bkz. Liu Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, 23/66.

⁶⁶ Çinlilerin Chou (MÖ 1050-249) adını verdiği ve Eberhard'a göre Türklerin ataları olan bu boy hükümdarlarının başkentini, dünyanın merkezi sayıyorlardı ve merkezdeki kutlu dağ veya dağ şeklinde set Gök tanrının temsilcisi sayılan hükümdarın makamıydı. Bkz. Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 26-27/18; Esin, "İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", *Türk Kültürü El-Kitabı II*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978, s. 38.

⁶⁷ N. Ishjamts, "Nomads in Eastern Central Asia", *History of Civilizations of Central Asia (The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250)*, Vol. II, Ed. Janos Harmatta, Unesco Publishing, Paris, 1994, s. 160.

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakibnamelerinde İslam Öncesi Türk Motifleri*, İstanbul, 1983, s. 85.

⁶⁹ Esin, "Ötüken Yış (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", s. 148-149.

⁷⁰ Esin, "İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", s. 38/97.

kişilerin mezarlarına ev sahipliği yapmasıdır. Bilindiği üzere bozkır Türk geleceğinde nüfuzlu kişilerin kurgan adı verilen oda mezarları, içlerindeki değerli eşyaların mezar soygunlarından korunması adına genellikle ıssız bölgelere yapılmıştır. Bu noktada kurganlar için en güvenli yerler olarak görülen ve en çok tercih edilen alanlar yüksek ormanlı dağlar olmuştur.⁷¹

Kanaatimize göre Türklerin nüfuzlu ölümlerini gömmek için ısrarla Kutlu Yiş'ları seçme sebebi sadece kurganlarını gözden uzak güvenli bir bölgede inşa etmek istemelerinden kaynaklı değildir. Nitekim onların coğrafyalarında ormanlı bir dağ bulunurken ölümlerini başkaca ıssız yerlere gömmedikleri bilinen bir gerçektir. Burada akla iki sebep gelmektedir ki esasen ikisi de bozkır Türk inanç sistemiyle bağlantılıdır. Öncelikle bozkır Türk inanç sisteminde dağların saygı duyulması kutsal varlıklar olarak hükümdarlığın merkezi kabul edildiği ve gökteki Tanrıya yakınlığı ifade ettiğinden daha önce bahsetmiştik. Bu nedenle Türkler kut inancı gereği yönetime bizzat Tanrının lütfu ile sahip olan bey ve yöneticilerinin öldükten sonra da Tanrıya yakın olmalarını istemiş, hatta onlara ve hayvan sürülerine sağladığı sağlıkla koruyucu ata olarak andıkları dağların, beylerinin ölümlerini de koruyacağını düşünmüş olabilirler. Burada başka önemli bir husus da bu kutsal dağların hükümdarlığın merkezi sayılması hadisesidir. Bu nokta da aklımıza derhal Orhun abidelerindeki “Gökte de hayattaki gibi olacaksınız”⁷² ifadesi gelmektedir. Bu söz bize Türk inanç sisteminde ölümden sonraki yaşamın Dünya ile aynı olacağı anlayışını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla Dünyada bey olarak hayat sürmüş bir kişi ahirette de aynı hayatı yaşayacağına göre onun gömüleceği yer de hükümdarlığın merkezi olan kutsal dağlar hatta onların zirveleri olmalıdır.

2. Ku-tu

Bozkır Türkleri tarafından “Kelen-keyik”⁷³ ya da “Kilen-keyik”⁷⁴ olarak da adlandırılıp ölümsüzlüğü temsil ettiğine inanılan bu efsanevi hayvanın Türk kültüründe kutsal kabul edilen geyik veya dağ keçisi türünden olduğu düşünülmektedir. Türk mitolojisinde oldukça mühim bir yere sahip olan ve genellikle bir tek boynuzuyla tasvir edilen Ku-tu ismi Eberhard'a göre Türkçe Kutlug'dan gelmektedir. Göktürklerin kutsallığını Gök Tanrıyla ilişkisine bağladığı Ku-tu onların inancına göre yalnızca hükümdara ait Kutlu Yiş'ta ölümsüzlük otu olarak bilinen ve hazırlanan ölümsüzlük karışımlarının vazgeçilmezi olan “Sıgun Otu”nu⁷⁵ yiyerek ölümsüzlük elde etmiştir.

⁷¹ Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalci Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 248-251.

⁷² Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Kültür Gönüllüleri Yayınları, İstanbul, 2003, s. 22.

⁷³ Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 86; Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s. 282.

⁷⁴ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi*, 108/110; Kaşgarlı, Keyik olarak kaydettiği kelimeyi; “geyik, yaban hayvanı; aslında yabani olan her şey, eti yenen hayvanlardan ceylan, sıgun, dağ keçisi gibi hayvanlar” olarak tanımlamıştır. Bkz. Kaşgarlı, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Cilt. IV, s. 309.

⁷⁵ Divan-ü Lügat-it-Türk'te Sıgun; “yaban sığıru” olarak kaydedilmiştir. Sıgun Otu ise; “kökü insana benzeyen bir ot olup erkeklik kuvveti kalmayanlara verilir. Bu otun erkeği ve dişisi olur, erkeği erkeğe dişisi ise kadına verilir” şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. Kaşgarlı, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Cilt. I, 409.

Hükümdar korusundaki dört ayaklı hayvanların kralı olarak kabul edilen⁷⁶ ve Kırgız rivayetlerine göre yalnızca onların illerinde bulunan bu hayvan hükümdarın otağının, atalar ve Gök-yer tapınaklarının bulunduğu kutlu dağda kendisi gibi başka efsanevi hayvanlarla beraber yaşamaktadır. İnanışa göre tabiatın dirilmesi ve yazın sembolü olarak kabul edilen bu mistik dağ keçisi veya geyiklerin⁷⁷ başkaları tarafından avlanması yasaktır. Yalnızca hükümdar tarafından avlanması gereken bu hayvanların avı da ona yakışır şekilde mistik bir ayinle gerçekleşmiştir. Buna göre avcılarının oluşturduğu dairenin içine giren bu kutsal hayvan Kağan tarafından çıplak elle yakalanır. Bazı araştırmacılar İkinci Göktürk devletinin kurucusu İltiş Kağana ve hanedanına Kutluk adının verilmesini bu kutsal hayvanla ilişkilendirmişlerdir. Nitekim Göktürk devrine ait damgalarda oturur halde duran kutsal dağ keçisinin okla vuruluş sahnesi ve Göktürk Kağan soyunun dağ keçisi şeklindeki damgaları ölümsüz olduğuna inanılan bu kutsal varlığa işaret olarak kabul edilmiştir.⁷⁸ Yine Issık Göl civarındaki Batı Türk Kağanlığına ve Türgiş Kağanlığına ait olan hükümdar Kutlu Yışlar'ında da kutsal geyiklerin avlanması aynı inanıştan ötürü yasaklanmıştır.⁷⁹ Tanrı ile yakın ilişkide olduğuna inanılan ve hakanın ormanında yaşayıp yalnızca onun tarafından avlanan bu mistik hayvanlar inanışa göre Kut'u tanrıdan alıp hakana vermiş bu yüzden de bozkır Türk kültüründe hakanlar *Kutlug* olarak anılmışlardır.⁸⁰

Pazırık'tan çıkarılan ve M.Ö. 100 yılına ait atlara giydirilen ren geyiği maskeleri⁸¹ bozkır Türk kültüründe mistik geyiğin (Ku-tu) sembolize ettiği gücü göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir. İnanışa göre atlar kendilerine takılan bu geyik maskeleri sayesinde onlar kadar hızlı koşacak güce sahip olacaklardır.⁸² Yine şamanlar üst dünyaya yapacakları yolculukta taçlarının üzerine geyik boynuzları yerleştirir ki bu durum göksel geyikleri sembolize etmektedir. Elbiseleri üzerindeki şekillerde yardımcı hayvan ruhu olarak en çok tercih edilenlerden biri olan bu mistik varlıklar sayesinde göğe yapacakları yolculuğu kolayca tamamlayan şamanlar yine onun kendilerine verdiği güç ve erkeklik ile rakiplerine karşı giriştiği mücadelede de üstünlük elde ederler.⁸³

Bu mitolojik hayvan bozkır Türk kültürüne ait efsanelerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Başkurt efsanelerinde zor durumda kalan insanlara yurt

⁷⁶ Esin, "Ötüken Yiş (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", s. 151.

⁷⁷ Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında III", s. 36-37.

⁷⁸ Esin, "İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", s. 49/94-95.

⁷⁹ Esin, "Ötüken Yiş (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)", s. 158.

⁸⁰ Bozkurt, *Türklerin Dini*, s.15-16

⁸¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Üzmen, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 35.

⁸² Roux, "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", s. 76; Alexey Pavlovich Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, Peabody Museum Cambridge, Massachusetts, 1959, s. 36-39.

⁸³ Mihayl Hoppal, *Avrasya'da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram – H. Şevket Çağatay Çapraz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 206/217-220.

bulması için yardım ederek rehberlik eden, öksüz çocuklara koruyuculuk yapan ve beklenen güzel haberleri insanlara ulaştıran kutsal geyiğin (Ku-tu) kendisidir.⁸⁴ Buryatlarda çocuğu olmayan kadınların geyik heykeli boynuzlarına çaput bağlamaları⁸⁵ onun bozkır Türk geleneğinde iyilik getiren kutsal bir hayvan şeklinde algılanmasından kaynaklıdır.⁸⁶

Bu türden kutsal kabul edilen hayvanlar sadece rivayetler ya da mitolojik anlatılarda değil kurgan buluntularında da gerçek görünümlerinin dışında efsanevi bir şekilde tasvir edilmiştir. Bozkır Türkleri bu sıra dışı tasvirleri kendilerine ait olan Hayvan Üslubunda bir hayvanı başka bir hayvana ait uzuvlarla birleştirerek yaygın bir şekilde kullanmıştır.⁸⁷ Esasen bozkır Türkleri bu uygulamayı daha çok avcı yırtıcılara ait resimler üzerinde yapmışlardır.⁸⁸ Fakat otçullar arasında olmasına rağmen Türk Hayvan Üslubunda en eskilerden olup en çok kullanılanlar arasında yer alan⁸⁹ bu efsanevi geyik veya dağ keçisi figürlerinin çoğunda da aynı teknik uygulanmıştır. İşte bozkır Türk kültürüne ait önemli verilerin elde edildiği Ordus Tunçlarındaki geyik figürleri⁹⁰ ile M.Ö. V. yüzyıla ait bir İskit kemer plakasındaki toynaklı tasviri bunlardandır.⁹¹ Özellikle Altın Elbiseli Adam'ın vücudunu kaplayan altın levhalardan oluşmuş zırhta, başındaki börtünde ve yine altın kemerinde dağ keçisi veya geyik motiflerinin mitolojik bir şekilde yer aldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.⁹²

Bozkır Türk mitolojisinde Ku-tu türünden ölümsüzlüğü simgeleyen geyik de tıpkı kurt gibi koruyucu özelliği olan öncü bir hayvan olarak kabul edilmiştir.⁹³ Nitekim İskit yöneticilerine ait kurganlardan çıkan kalkanların ortalarındaki mitolojik altın geyik figürleri onların koruyucu ruha sahip olmaları

⁸⁴ M. Muhtar Sagitov, "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, Ankara, 1986, s.128.

⁸⁵ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2001, s.154.

⁸⁶ Merdan Güven, "Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar", *Milli Folklor*, Cilt.8, Sayı.57, 2003, s. 87.

⁸⁷ Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabaalçı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 148-150. Bu tarzdan hayvan figürlerini bozkır Türk kültürünün önemli temsilcilerinden Tagar dönemine ait Minusinsk eserlerinde sıklıkla görmekteyiz. Örneğin: Pazırık kurganlarından elde edilen eserlerde efsanevi griffonlar arasında bir kartal gagasına ve bir yırtıcı kedinin kuyruğuna sahip geyik gövdeli kuşlarda vardır. Bkz. Okladnikov, *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, s. 35/38.

⁸⁸ Özellikle vücutları abartılı bir şekilde tasvir edilen ve helezonik kıvrımlarla süslenen yırtıcı hayvanların kuyruk, omuz ve pençe gibi uzuvlarının kartal cinsinden yırtıcı kuşların başları ile süslenmesi Bozkır Türk kültürünün klasik örneklerindedir. Bkz. Emma C. Bunker, James C. Y. Watt, Zhixin Sun, *Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002, s. 90.

⁸⁹ Bunker, Watt, Sun, *a.g.e.*, s. 180.

⁹⁰ Andersson, *Hunting Magic*, 288; Andersson, *Ordos Bronzes*, 149.

⁹¹ İskit kemer plakasındaki toynaklının arka kısımları 180 derece döndürülmüş, at benzeri bir başı olan, gagalı bir burnu ve uzun boynuzlara sahip mitolojik yapısı vardır. Bir geyik imajından çevrildiği belli olan bu mitolojik varlıkta da kuyruk ve boynuzlarında kartal başı figürleri kullanılmıştır. Ayrıca figürü etrafı da dikdörtgen oluşturacak şekilde abartılı kıvrımlara sahip mitolojik kartal başları ile süslenmiştir. Bkz. Bunker, Watt, Sun, *Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes*, The Metropolitan Museum of Art, s. 124.

⁹² Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında III", s. 35.

⁹³ Taner Tarhan, "İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 23, 1969, s. 600.

ile ilişkilendirilmektedir.⁹⁴ Araştırmalar bu hayvan figürlerini onların daimi sınır komşuları Çinlilerde⁹⁵ de var olduğunu göstermektedir ki bu durum Türkistan kültür çevresinin Çin kültürüne olan etkisinden kaynaklanmaktadır.⁹⁶ Çin eserlerinde daha çok merkezdeki bir ağaç dalını yiyerek resmedilen dağ keçisi veya geyiklerin kuyrukları ise çift ejder kuyruğu şeklinde çizilmiştir. Muhtemelen bu durumun sebebi Çin kültürlerinde sıklıkla karşılaşılan mitolojik ejder kuyruklarıyla onların kutsallığının artırılmak istenmesidir.⁹⁷ Çin menkıbelerinde de tıpkı Türklerde olduğu gibi ölümsüzlüğün timsali olarak anlatılan bu efsanevi hayvanlar Çinliler tarafından uzun ömürün veya ölümsüzlüğün sembolü olarak kabul edilen, kurutulduğunda çok dayanıklı bir hal alan ve ağaç köklerinde yetişen bir mantar türünü bulup yiyebilen tek hayvandır. Bu efsanevi yaratık Çinliler tarafından tek boynuzlu at olarak adlandırılırsa da daha çok misk geyiğinin gövdesine, öküzün kuyruğuna, kurdun alnına ve atın toynaklarına sahip; derisi kırmızı, mavi, siyah, sarı ve beyaz renklerden oluşan büyük bir geyiği andırmaktadır. Ayrıca başı çoğu zaman uzun ömür Tanrısının kafası olarak kullanıldığı için iyiliğin ve güzel talihin sembolü olarak saygıdeğer bir yer edinmiştir.⁹⁸

⁹⁴ Liudmila Galanina, Scythian Gods and Customs, *The Golden Deer of Eurasia (Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes)*, Ed. Joan Aruz-Ann Farkas-Andrei Alekseev-Elena Korolkova, Yale University Press, New York, 2000, s. 57; Boris Nikolayevič Grakov, *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 149/182-183; Max Loehr, "The Stag Image in Scythia and the Far East", *Archives of the Chinese Art Society of America*, Vol. 9, 1955, s. 65-66; Vladimir G. Petrenko, "Scythian Culture in the North Caucasus", *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*, Ed. Jeannine Davis-Kimball, Vladimir A. Bashilov and Leonid T. Yablonsky, Zinat Press, Berkeley, 1995, s. 15.

⁹⁵ İlk örnekleri geyik türünden olsa da Çin kültüründe bu hayvanlar genellikle tek boynuzlu at şeklinde tasvir edilmiştir. Çin inancına göre Çoğunlukla mutluluk ve uzun ömür temsil eden bu efsanevi yaratığın iyi talih vermek veya hastalık, ateş, vb. gibi durumlarda fayda sağlamak gibi özellikleri vardır. Çin efsanelerindeki birçok kahramanın ve yıldırım tanrısının bineği olan bu hayvanın bir ışık huzmesi kadar hızlı olduğu da rivayet edilir. Bkz. Edward Theodore Chalmers Werner, *Myths and Legends of China*, George G. Harrap & Co. Ltd. London Bombay Sydney, London, 2005, s. 37/98/114-115/119.

⁹⁶ Eberhard MÖ. 2500'den itibaren Doğu Asya'da ortaya çıkmaya başlayan hakiki Çin kültürünün oluşumunda Türk kültürünün çok büyük oranda etki ettiğini delilleri ile ortaya koymuştur. Bkz. Wolfram Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt. I, Sayı. IV, 1943; Yine Jane Gaston-Mahler'de "Çin San'atı İle Münasebetler" adlı makalesinde Sien-pi'lere mensup Tabgaçların Türk olduğunu ve bunların miladi ikinci yüzyıldan itibaren kuzey Çin'e doğru akınlar yaparak 300 sene boyunca burada sanat ve kültür alanında çok büyük etki yarattıklarından bahseder. Bkz. Jane Gaston-Mahler, "Çin San'atı İle Münasebetler", *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, Cilt. 2, 1972, s. 118-124.

⁹⁷ Bahsi geçen bu dağ keçisi motiflerini MÖ VII.-II yüzyıllar arasında Sibiry'a'da hüküm sürmüş olan Tingling'lerin devamı kabul edilen Tagar Kültür çevresinde de görmekteyiz. Esasen Tagar Kültürü ile Çin Kültürü arasındaki bu sıkı benzerliğin kökenlerini yine Türkistan kültür çevresinin Çin sahasına olan etkisi olarak yorumlamak yerinde olacaktır. Çünkü kaynaklar bize, dağ keçisi ile geyik motiflerinin Türkistan'da doğduğunu, bu motiflerin hem Tagar Kültürü Alp'larının hem de Göktürk hakanlarının ongunları olduğunu ifade etmekle beraber yine Göktürk hakanlarının damgasının dağ keçisi olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Bkz. Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, s. 39.

⁹⁸ Charles Alfred Speed Williams, *Chinese Symbolism and Art Motifs*, Tuttle Publishing, North Clarendon, U.S.A, 2006, s. 132-133/215/317/391.

Sonuç

Sonuç olarak tarih sahnesine çıktıkları coğrafya gereği konargöçer bir yaşam tarzı belirlemek zorunda kalan bozkır Türkleri bu yaşam tarzlarından dolayı tabiatla iç içe bir hayat sürmüşlerdir. Tek tanrılı bir inanış biçimi olan Gök Tanrı dinini benimseyen bozkır Türkleri bu inanışları gereği bir taraftan Tanrıyı tek olarak algımlarken diğer taraftan çevrelerindeki birçok varlığın ruhu olduğuna da kabul etmişlerdir. Bunlardan özellikle tabiat kuvvetleri, onlarla her daim mücadele halinde olan aynı zamanda da onların kendilerine sunduğu imkanları en üst düzeyde kullanan bozkır Türkleri için ayrı bir yere sahip olmuştur. Tabiat kuvvetleri arasında ise heybetleri ve yükseklikleri ile mitolojik bir varlık olarak kabul edilen dağlar, ataları ile ilişkilendirilecek kadar mukaddes kabul edilmiştir. Kesin olarak iyi ruhlar arasında kabul edilen dağlar inanışa göre; hayvanların çoğalması, sağlıklı yaşam ve insanların kötülüklerden korunması ile koruyucu bir ruh olarak da kabul edilmiştir. Dikeyliklerinin kendilerine verdiği güçle evrenin merkezi olup Tanrıya yakınlığı temsil ederek han ve ata gibi unvanlar alan bu kutlu oluşumlar yine Türkler tarafından yaratılışlarına sağladığı katkıdan dolayı kutsal kabul edilen orman (ağaç) kültürü ile birleşince daha fazla gizemli ve erişilmez bir hal almışlardır. Nitekim Türk mitolojisinde Tanrı ile bağın kuvvetlenmesine yardımcı olan kutsal ağaçlar ayrıca üç katmandan oluşan Dünya'yı da bir arada tutmuşlardır.

Bozkır Türk kültüründeki iki önemli kültürün (dağ ve orman) birleşmesiyle oluşup Kutlu Yış olarak anılan ve Tanrı temsilcisi olduğu için kutlu hükümdarın otağını kurduğu ormanlı dağlar bu vasıflarıyla devletin merkezi dolaşısıyla da iktidarın sembolü olarak kabul edilmişlerdir. Bozkır Türkleri en kıymetli kurbanlarını bu mekânlarda Gök Tanrıya sunmuş ve kudretli atalarını buralara gömerek adeta Kutlu Yış'a emanet etmişlerdir. Yine bu kutlu ormanlarda ölümsüzlük otunu yiyerek beslendiği düşünülen efsanevi Ku-tu da Türkler tarafından kutsal kabul edilmiş hatta kağanlık soylarını ve hanedan adlarını ona dayandırmışlardır. Kut'u Tanrıdan alarak Hakan'a verdiği-ne inanılan bu mitolojik hayvan Türk geleneklerindeki ülüş gereği yalnızca hükümdar tarafından avlanarak kıymetli misafirlere ikram edilmiştir. Bozkır Türk kültüründeki inanışa göre bu hayvanın eti uzun ömür ve sağlık veren kutsal bir yiyecek olarak kabul edilmiştir.

Kaynaklar

- AKİSHEV, Kemal: *Ancient Gold of Kazakhstan*, Didar Publishing Company, Almaty, 1983.
ANOHİN, Andrey Viktoroviç: *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, Kömen Yayınları, Konya, 2006.
ARAT, Reşid Rahmeti: *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
ATEŞ, Mehmet: *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2001.
BALDİCK, Julian: *Hayvan ve Şaman (Orta Asya'nın Antik Dinleri)*, Hil Yayınları, İstanbul, 2010.
BANG, W; Rahmeti, G. R: *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936.
BARS, Mehmet Emin: "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları", *International Journal of Social Science*, Sayı: 27, 2014.
BAYAT, Fuzuli: *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
BEKKİ, Salahaddin: *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yayınevi, Elaziğ, 2007.

- BOZKURT, Fuat: *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- BULUÇ, Sadettin: “Şaman ve Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi Cilt 11*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.
- BUNKER, C; WATT, James C. Y; SUN, Zhixin: *Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002.
- CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- CLAUSON, Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London, 1972, s. 976.
- ÇETİN, Çulpan Zaripova: “Tatar Folklor ve Halk Edebiyatında Kayın Ağacı”, *Turkish Studies*, Vol. 4/3, 2009.
- ÇORUHLU, Yaşar: *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- ÇORUHLU, Yaşar: *Erken Devir Türk Sanatı*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- EBERHARD, Wolfram: Çin’in Şimal Komşuları, Çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- EBERHARD, Wolfram: “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt. I, Sayı. IV, 1943.
- ELİADE, Mircea: Şamanizm, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- ELİADE, Mircea: *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- ELİADE, Mircea: *İmgeler ve Simgeler*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2017.
- ERDELYİ, Istvan: “The Art of The Avars (Avar Sanatı)”, *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, Cilt 2, 1972.
- ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, Hisar Kültür Gönüllüleri Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERGÜN, Metin: “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikayelerindeki Yansımaları”, *Belleten*, Cilt. 46, Sayı. I, 1998.
- ERGÜN, Metin: *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- ERGÜN, Pervin: “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları*, Ankara, 2004.
- ERGÜN, Pervin: “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Milli Folklor*, Sayı. 87, 2010.
- ESİN, Emel: “Ötüken Yiş (Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar)”, *Atsız Armağanı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976.
- ESİN, Emel: “İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş”, *Türk Kültürü El-Kitabı II*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1978.
- ESİN, Emel: *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- ESİN, Emel: *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2003.
- GALANİNA, Liudmila: *Scythian Gods and Customs, The Golden Deer of Eurasia (Scythian and Sarmatian Treasures from the Russian Steppes)*, Ed. Joan Aruz-Ann Farkas-Andrei Alekseev-Elena Korolkova, Yale University Press, New York, 2000.
- GASTON-MAHLER, Jane: “Çin San’atı İle Münasebetler”, *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, Cilt. 2, 1972.
- GÖKALP, Ziya: *Türk Uygurluk Tarihi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1991.
- GÖKYAY, Orhan Şaik: *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul, 1973.
- GRAKOV, Boris Nikolayevič: *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2008.
- GROUSSET, Rene: *Bozkır İmparatorluğu*, Çev. Reşat Üzmen, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1999.
- GÜNGÖR, Engin: “Bozkır Türk Kültüründe Metalin Yeri ve Önemi (Tarih Öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aralık 2020.
- GÜNGÖR, Erol: “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜNGÖR, Harun: “Geleneksel Türk Dininden Anadolu’ya Taşınanlar”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni*, Ankara, Nisan 2007.
- GÜVEN, Merdan: “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, *Milli Folklor*, Cilt.8, Sayı.57, 2003.

- GÜNAY, Ünver; Güngör, Harun: *Türk Din Tarihi*, Lâcîn Yayınları, İstanbul, 1988.
- HOLMBERG, Uno: *The Mythology Of All Races*, Vol. IV, Cooper Square Publishers, New York, 1964.
- HOPPAL, Mihayl: *Avrasya'da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram – H. Şevket Çağatay Çapraz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019.
- ISHJAMTS, N: “Nomands in Eastern Central Asia”, *History of Civilizations of Central Asia (The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250)*, Vol. II, Ed. Janos Harmatta, Unesco Publishing, Paris, 1994.
- İBN FAZLAN: *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı -İbn Fazlan Seyahatnamesi-*, Çev. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- İNAN, Abdulkadir: “Hurafeler ve Menşeleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (Batıl İnanışlar Serisi I)*, Nur Matbaası, Ankara, 1962.
- İNAN, Abdulkadir: “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşid Rahmeti Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 1966.
- İNAN, Abdulkadir: *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- İNAN, Abdulkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- KAŞGARLI MAHMUT: *Divan-ü Lugat-it- Türk*, Cilt I/II/III, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- KAYA, Muharrem: *Mitolojiden Efsaneye Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- KIYAK, Abdulkadir: “Geleneksel Türk Dininde Ağaç Kültü-Elazığ Örneği-“, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 2011.
- LİU MAU-TSAİ, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu-Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- LOEHR, Max: “The Stag Image in Scythia and the Far East”, *Archives of the Chinese Art Society of America*, Vol. 9, 1955.
- OCAK, Ahmet Yaşar: *Bektaşî Menakibnamelerinde İslam Öncesi Türk Motifleri*, İstanbul, 1983.
- OKLADNIKOV, Alexey Pavlovich: *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*, Peabody Museum Cambridge, Massachusetts, 1959.
- ORKUN, Hüseyin Namık: *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1994.
- ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi (2 Cilt)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- ÖZARSLAN, Metin: “Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü”, *Türkbilgi Dergisi*, 2003.
- PETRENKO, Vladimir G: “Scythian Culture in the North Caucasus”, *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*, Ed. Jeannine Davis-Kimball, Vladimir A. Bashilov and Leonid T. Yablonsky, Zinat Press, Berkeley, 1995.
- RADLOFF, Wilhelm; Anohin, Andrey Viktoroviç: “Şaman Dua ve İlahileri”, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012.
- RASONYI, Laszlo: *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993.
- ROUX, Jean-Paul: “Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*, İstanbul, 1972.
- ROUX, Jean-Paul: *Altay Türklerinde Ölüm*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- ROUX, Jean-Paul: *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınevi, Ankara, 2011.
- ROUX, Jean-Paul: “Dağ Kozmik Eksen (Türkler ve Moğollar)”, *Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü: Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda*, Cilt 1, Türkçe Çeviri ed. Levent Yılmaz, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- SAGİTOV, M. Muhtar: “Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ (Belleten)*, Ankara, 1986.
- SAKAOĞLU, Saim; Duymaz, Ali: *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2016.
- SEYİDOF, Mireli: “Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında I”, Çev. Yavuz Akpınar, *Kar-*

- daş Edebiyatlar Dergisi*, Sayı: 2, 1982.
- SEYİDOF, Mireli: “Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında II”, Çev. Yavuz Akpınar, *Kar-daş Edebiyatlar Dergisi*, Sayı: 3, 1982.
- SEYİDOF, Mireli: “Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında III”, Çev. Yavuz Akpınar, *Kar-daş Edebiyatlar Dergisi*, Sayı: 4, 1982.
- SİNOR, Denis: “(Kök) Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı”, Çev. Talat Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, Drl. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- ŞAHBAZ, Mehibe: “Türk İnanç ve Düşünce Sisteminde Servi/Selvi ve Kayın Ağacının Yeri ve Önemi”, *II. Uluslararası El Ruha Sosyal Bilimler Kongresi*, 9-11 Şubat 2018.
- ŞAHİN Kamil, Toprak Salih: “Türk Kültüründe Ağaç’ın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 43, Cilt: 9, Nisan 2016.
- TANYU, Hikmet: “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1976.
- TARHAN, Taner: “İskitlerin Dini İnanç ve Adetleri”, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 23, 1969.
- WERNER, Edward Theodore Chalmers: *Myths and Legends of China*, George G. Harrap & Co. Ltd. London Bombay Sydney, London, 2005.
- WILLIAMS, Charles Alfred Speed: *Chinese Symbolism and Art Motifs*, Tuttle Publishing, North Clarendon, U.S.A, 2006.
- YUSUF HAS HACİB: *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Extended Abstract

Blessed Forest And Ku-Tu In Steppe Turkic Culture

Almost every society in history has developed a cosmology to explain the world and its existence. The most important factor on these narratives about the existence of the universe has often been the environment in which that society lived. When evaluated in this respect, steppe Turks, who ascribe a mystical meaning to the many beings they live together in nature in order to explain existence, considered, especially, natural forces and many of the elements that make up nature sacred. These beings, whom they believe can do evil as well as do good to people by means of their secret powers, have taken an important place in their lives and are called "Cult". Steppe Turks accepted the universe as a realm full of spirits within the framework of this cult belief. The Turks, who believed that there were some mystical forces there, named these natural forces as "Earth-water". This belief, which we see in many of the ancient civilizations, is not unique only to Turks. Many ancient civilizations surrounded them with entities such as volcanoes, seas, rivers, moons, stars, and the sun; Considering that events such as fire, thunder and lightning are their spirits, they sanctified them. Earth-water spirits, which rose to the level of homeland cults during the period of great empires of the Turks, such as the Kokturks, were considered sacred for them. Beings that are accepted and respected as cults are essentially inaccessible formations that are respected with their power in the environment in which societies live. When evaluated from this point of view, the forested high mountains, which are the subject of our study, are among the most important formations accepted as cults among the Earth-water spirits with their majestic appearance. These formations were seen by the Turks as the center of both their reign and the world. In fact, there are two important reasons why these high forested mountains were sanctified by the Turks. The first of these is the tree and the forest spirit formed by the trees, which we often encounter in steppe Turkic culture. The sacred tree motif, which represents the center of the Universe and holds the three worlds as an axis, with the belief of the World Tree in Turkic mythology, has gained an important place also in cosmology by combining the three-layered world. According to the belief, the Sacred World Tree represented the underworld with its root, the middle world with its trunk, and the upper world with its branches and leaves. According to the belief, the most famous of them is the beech tree and generally depicted solitary on the mountain top in Turkic art; It has a protective spirit that protects the soul of the newborn child, animals and food against evil and also ensures the marriages to be auspicious. In the steppe Turkic belief system, the sacred trees, which acquired a divine quality with their contribution to creation, also took place as an important figure in the rites of the shamans who helped people in their relations with God. It was these sacred trees themselves that enabled the shamans to communicate with God. The Turks performed their greatest rites in the spring seasons in the sacred forests formed by the sacred trees. They held horse races around the wooded areas where they buried their Great Ruler and the members of the dynasty and offered sacrifices to God. The second reason why high forested mountains are considered sacred in Turkic culture is related to the sacred mountain spirit. One of the mythological elements that the Turks resorted to in order to understand and explain the environment they lived in was the mountains. With their majesty and heights, the mountains, which steppe Turks frequently encounter in the geography where they live, are among the important natural formations that can be considered as mythological beings. For this reason, the recognition of the mountain as a sacred and revered being in steppe Turkic culture has become both a very old and very common tradition. The Turks, who interpreted natural events and cosmic objects in their culture with the understanding of animism, associated especially the strong ones such as mountains with their ancestors and many Turkic tribes based their ancestors on these beings, which they consider sacred. The steppe Turks, who personified and sanctified the lofty mountains they respected with the aforementioned animist understanding, gave them titles such as khan and ancestor. The Turks believed that these beings could be angry and show mercy just like the people they likened. For this reason, they did not say bad words about the mountains, the anger of which they were afraid, and even asked for help from them. Mountain spirits in the class of good spirits ensured the reproduction of animals, healthy life and the protection of people from evil. The Turks also considered animals such as deer or mountain goats, which they believed to be grown in these sacred forested mountains by eating the grass of immortality, and which they called "Ku-tu". This mythological animal, believed to represent immortality, is depicted as a unicorn in legends. According to belief, these mystical mountain goats or deer, which are accepted as the symbol of nature's resurrection and summer, are forbidden to be hunted by others. The hunt of these animals, which should only be hunted by the ruler, was also carried out with a mystical ritual, as befits him. The meat of this animal is believed to be a sacred food that gives longevity and health.